

In gesprek met de terrorist

Rik Peels*

Graaf, B. de (2021). *Radicale verlossing. Wat terroristen geloven*. Amsterdam: Prometheus

Beatrice de Graaf is wellicht *de* terrorismedeskundige van Nederland. Als historica, maar net zo goed als expert die regelmatig aanschuift bij talkshows en DWDD University colleges verzorgde. Menigeen heeft dan ook naar dit boek uitgezien. Het is een lijvige studie geworden die toegankelijk is geformuleerd, maar nog steeds een sterk academisch karakter draagt. Het boek begint bijvoorbeeld met een grondige historische inbedding, waarmee het huidige terrorisme en ook het terrorismedebat geplaatst worden tegen de achtergrond van het terroristisch geweld van de afgelopen decennia, zoals we dat met name zagen bij de RAF en de IRA, zaken waarover De Graaf zelf uitvoerig elders geschreven heeft. Meer aan het einde van het boek – en dat is denk ik verstandig, omdat dit waarschijnlijk vooral de collega-wetenschappers zal interesseren – vinden we een nauw uitgewerkte methodologische verantwoording. Ze licht hier haar *Grounded Theory Approach* toe: dat wil zeggen dat ze niet deductief, maar van onderop (vanuit de data zelf) te werk is gegaan, nieuwe data verzamelend en nieuwe hypothesen formulerend *along the way*. Tevens wijdt ze hier uit over haar persoonlijke betrokkenheid, tot en met haar eigen religiositeit, en verantwoordt ze hoe ze is omgegaan met mogelijke valkuilen, iets wat zeker aandacht verdient bij een studie die bijna uitsluitend werkt vanuit wat terroristen zelf zeggen over hun gedrag en motieven.

Het boek presenteert en interpreteert de resultaten van 23 diepte-interviews die De Graaf had met terroristen: ze sprak met jihadisten en rechts-extremisten in penitentiaire inrichtingen in Nederland en met islamitische extremisten in Indonesië. Ze was ook van zins diverse extremistische moslims van de Boko Haram-beweging in Noord-Kameroen en Nigeria te interviewen, maar hier stak Covid-19 helaas een stokje voor. Om die beweging toch mee te nemen heeft ze zich gebaseerd op secundaire literatuur. Dat levert een zekere disbalans op, maar het laat ook mooi zien hoe wetenschap werkt: als interviews onmogelijk zijn, kan men overschakelen op secundaire literatuur en bekijken in hoeverre het materiaal daar overeenkomt met de geformuleerde hypothesen. Iemand anders kan een andere keer proberen alsnog de interviews te doen en zo de data aan te vullen.

* Dr. Rik Peels is universitair hoofddocent aan de afdeling Filosofie (faculteit Geesteswetenschappen) en de faculteit Religie en Theologie van de Vrije Universiteit Amsterdam en leidt een ERC-project over extreme overtuigingen. (www.extremebeliefs.com)

Nog even los van de resultaten is het belangrijk om te kijken naar de *insteek* van deze studie. Die is opmerkelijker dan je misschien in eerste instantie zou denken. Het dragende idee is dat we de overtuigingen en het geloof van de terrorist serieus moeten nemen. Dat betekent dat we luisteren naar zijn of haar (voor gewelddadig terrorisme geldt dat het meestal mannen zijn) motieven, ideologische drijfveren, opvattingen, eschatologie, redenen en narratieven. Voor wat betreft religieuze drijfveren gaat het dan niet zozeer om het dogma of de *orthodoxie* – de officiële leerstellingen van de betreffende beweging – als wel om de *orthopraxie*: het geleefde geloof in de concrete praktijk van het leven met al het vallen en opstaan, de uitdagingen en de obstakels die daarbij horen. Met andere woorden, De Graaf biedt een *eerstepersoons*-perspectief naast bestaande *derdepersoons*-perspectieven die terrorisme proberen te verklaren op basis van externe factoren, zoals economische en sociale ontwikkelingen.

Iemand die z'n *common sense* volgt en verder niet zo bekend is met het terrorisme-debat zou misschien kunnen denken dat deze benadering in zekere zin nogal wies is: als je gedrag probeert te begrijpen, ga je met iemand praten. Maar zo vanzelfsprekend is dat in dit vakgebied (helaas) helemaal niet. Lange tijd is geprobeerd terrorisme weg te verklaren met een beroep op factoren die vanuit het eerstepersoonsperspectief eigenlijk helemaal niet zo relevant zijn. Mensen worden terrorist omdat ze lijden aan bepaalde psychiatrische aandoeningen (Raymond Corrado), omdat ze te maken hebben met een psychologisch trauma (Adam Lankford), omdat ze medische defecten hebben (Sara Savage), omdat de zwichten onder groepsdruk (Clark McCauley), enzovoort. De laatste jaren is heel voorzichtig een kentering te zien: we dienen de terrorist veeleer als een relatief normaal, gezond en rationeel persoon te benaderen – met uiteraard heel verwerpelijke opvattingen en gedragingen – die we juist ook vanuit het eerstepersoonsperspectief dienen te proberen te begrijpen. De Britse filosoof Quassim Cassam heeft dit recent op verschillende plekken betoogd. We zien het ook bij internationale terrorisme-experts als Carl Sageman en Martha Crenshaw. We treffen het aan in dit boek van De Graaf, en in Nederland eveneens bij Nikki Sterkenberg, die recentelijk in Leiden promoveerde op kwalitatief onderzoek naar rechts-extremisme. We zien het zelfs in aanpalende velden, zoals het onderzoek van Jaron Harambam naar complottheorieën dat zich keert tegen de pathologisering van complotdenken en probeert van binnenuit de complotdenker beter te begrijpen.

Waarom dat eerstepersoonsperspectief met daarbij recht doen aan de overtuigingen van de terrorist zo lang veronachtzaamd is, is een vraag die De Graaf niet probeert te beantwoorden. En dat begrijp ik wel: het is immers geen historische studie of meta-studie die het terrorisme-debat analyseert. Toch is die vraag wel belangrijk: we dienen niet alleen te reflecteren op terrorisme, maar ook op *hoe we reflecteren* op terrorisme. Ik kan een paar mogelijke oorzaken verzinnen. Ten eerste kan het gedrag van de terrorist, die bereid is tot extreem geweld jegens anderen louter omdat ze anders zijn of anders denken, zo ver van ons af staan dat we ons gewoon niet kunnen voorstellen dat een relatief normaal, rationeel en gezond persoon tot zulke daden komt: er moet ergens een kink in de kabel zitten die het extreme gedrag kan wegverklaren. Religieuze mensen ervaren dit natuurlijk net zo goed: mainstream

christendom, islam, jodendom, ja de hoofdmoot van vrijwel *elke religie* zal het gedrag van de terrorist als zo bevreemdend ervaren dat men zich er weinig bij kan voorstellen dat je tot zulke daden komt. Ten tweede is het mogelijk dat, om Wittgenstein te parafraseren, een sciëntistisch plaatje ons gevangen heeft gehouden: overtuigingen en eerstepersoonsperspectieven bestaan voor veel natuurwetenschappers niet. Allerlei externe factoren die veel meetbaarder zijn wel. Voordat je het weet verlies je jezelf dan in de studie van die externe factoren ten koste van alles wat het gesprek in combinatie met introspectie oplevert. (Voor meer over wat sciëntisme is en hoe het werkt, zie Jeroen de Ridder, Rik Peels en René van Woudenberg in hun *Scientism: Prospects and Problems*.)

Wat is dan het eerstepersoonsperspectief dat volgens De Graaf moet worden toegevoegd aan de huidige, meer externe verklaringen? Ze noemt dat het *radicale verlossings*-model. Met andere woorden: aan de huidige *revenge*, *renown* en *reaction* dienen we het element van *redemption* toe te voegen. Dit element heeft volgens haar vijf kanten:

- 1 De terrorist constateert absoluut en radicaal kwaad. We kunnen hierbij bijvoorbeeld denken aan het vergassen van onschuldige burgers door het regime van Assad of de onderdrukking van moslimbroeders in Palestina.
- 2 De terrorist voelt verantwoordelijkheid om daar iets aan te doen, hij of zij ervaart een tekort omdat anderen lijden terwijl hij of zij zelf niet te hulp schiet.
- 3 De opvatting schiet wortel dat alleen op radicale en gewelddadige wijze men die verantwoordelijkheid kan oppakken door bij te dragen aan de gewapende strijd of door een aanslag te plegen.
- 4 Door die gewelddadige handelingen wordt verlossing bereikt, of als daadwerkelijke verlossing onmogelijk is, wordt die in ieder geval gesymboliseerd.
- 5 Het is ten slotte wel belangrijk dat die daad vervolgens wordt gevalideerd door de eigen achterban: de familie, de religieuze gemeenschap, geestelijken en andere leiders, bij voorkeur ook figuren met autoriteit.

Dit model wil natuurlijk niet zeggen dat allerlei affectieve zaken naast het element van redemption geen rol spelen: zoals uit het model zelf al blijkt, dienen we oog te hebben voor het ervaren tekort, een gevoel van schuld, maar zeker ook frustratie, *grievance*, soms het verlangen naar wraak. Het gaat echter mis als we een *reductio-nistische* verklaring in louter affectieve termen nastreven, dan zien we het verlossingsnarratief van de terrorist en het verklaringspotentieel ervan over het hoofd.

De kant van radicale verlossing is overigens voor religieuze terroristen belangrijker dan voor rechts-extremisten, zo blijkt uit het onderzoek van De Graaf. Dit is ook wel begrijpelijk, want religies hebben een transcendente dimensie: er wordt beloning in een hiernamaals in het vooruitzicht gesteld. In dit verband intrigeerde me het spreken van terroristen over het verdienen van punten door radicale daden en een zuiver leven. Het heeft al met al de uitstraling van een computerspel. Waar komt dit denken in termen van het krijgen van punten vandaan? Hoe wordt het theologisch gelegitimeerd? En door anderen wellicht ook gedelegitimeerd? Meer onderzoek hiernaar zou ik zeker verwelkomen.

Het boek zit boordevol interessante maar belangrijke feiten, te veel om op te noemen. Maar om er een uit te lichten: er zijn cruciale parallellen tussen jihadisme enerzijds en rechts-extremisme anderzijds waar het de vijf aspecten betreft. Ook rechts-extremisten ervaren een tekort bij onrecht (in hun ogen: immigratiegolf, teloorgang van de Nederlandse cultuur en waarden), willen van betekenis zijn en eindigen vaak met een deceptie. Deze parallellen zijn van belang als het gaat om het begrijpen en voorkomen van extremisme en voor deradicalisering.

Het boek van De Graaf eindigt met een concrete vraag aan ons als 21ste-eeuwse, westerse, plurale en radicaal seculiere samenleving: Wat is ons eigen narratief? Welk verhaal heeft onze seculiere liberale en behoorlijk geïndividualiseerde samenleving te bieden aan deze radicale jonge mensen in hun zoektocht naar zin en betekenis? Ze zoekt geen antwoord op deze vraag, maar legt hem bij de lezer neer.

Voor dit tijdschrift is natuurlijk van bijzonder belang wat een en ander betekent voor *beleid*. Terrorisme raakt op verschillende vlakken aan beleid: we willen een samenleving en specifieke groepen weerbaar maken tegen terrorisme, we willen het radicaliseren van specifieke mensen voorkomen, we willen plannen voor daden van terreur tijdig opmerken en interveniëren, we willen mensen deradicaliseren in denken en gedrag. Het boek suggereert allerlei soorten beleid en interventies. Zo blijken bijna alle veroordeelden hun ideeën via internet en in het bijzonder sociale media op te doen. Dit is natuurlijk cruciaal voor preventie. Voor wat betreft het narratief zit er wel een zekere spanning: De Graaf legt uit dat de meeste terroristen deradicaliseren na hun daden door deceptie en frustratie: ze zien de onderlinge strijd tussen terroristen, ze nemen al te menselijke motieven in hun medeterroristen waar. De beloofde verlossing blijkt helemaal niet gerealiseerd te kunnen worden door de terroristische daden. De droom implodeert. Je zou haast gaan denken: laat het maar op z'n beloop, het loopt vanzelf vast. Maar we weten allemaal dat dat geen reële optie is, juist omdat terrorisme zo enorm schadelijk is. Het laat misschien wel zien dat het radicale verlossingsmodel wellicht belangrijker is voor preventie dan voor deradicalisering na de terroristische daad. Het model suggereert dat we aan moeten grijpen bij het verlossingsnarratief en daarin de redenen en overtuigingen van de terrorist serieus moeten nemen: waar zijn die opvattingen op gebaseerd? Gesprekken met religieuze leiders zijn hiervoor cruciaal. Het ontwikkelen van een tegen-narratief is minstens zo belangrijk: hoe gaan we om met ervaren tekort? Het model suggereert dat we religieuze gemeenschappen in Nederland hierin hoog moeten aanslaan: zij kunnen deze jonge mannen een alternatief bieden dat voor hen een reële optie is in hun verlangen naar een betekenisvol en zuiver leven.

Het boek is enorm ambitieus, maar het wordt in de loop van het betoog ook wel duidelijk hoeveel er nog gedaan moet worden. Meer onderzoek naar vrouwelijke extremisten, kwalitatief onderzoek op gevaarlijke plekken zoals Noord-Nigeria, de parallellen en verschillen verkennen tussen jihadisme en rechts-extremisme. Het is dan ook mijn verwachting dat deze studie niet alleen een bijdrage zal leveren aan het inhoudelijke debat, maar ook de onderzoeksagenda voor de komende jaren zal beïnvloeden.

Literatuur

Ridder, J. de, Peels, R., & Woudenberg, R. van (red.) (2018). *Scientism: Prospects and Problems*. New York: Oxford University Press.